

FƏRIDƏ ƏLİYEVƏ
Bakı Dövlət Universiteti,
Qədim Dünya və Orta Əsrlər tarixi
kafedrasının dosenti
e-mail: aliyevafa@gmail.com

ALBANIYANIN ELLİN DÜNYA İLƏ SIYASI ƏLAQƏLƏRİ

Açar sözlər: Ellinizm, antik dövr, Albaniya, yazılı mənbə

Ключевые слова: Эллинизм, античный период, Албания, письменные источники

Key words: Hellenism, antique world, Albania, written sources

Ellinizm dövrünün ümumi mədəni irsi çox zəngindir və dünya mədəniyyətinin uğurlu inkişafında özünəməxsus yeri var. Arxeoloji tədqiqatların nəticələri Azərbaycanda ellin mədəniyyətinin geniş yayıldığını söyləməyə imkan verir. Yalnız yazılı mənbələr və arxeoloji materialların qarşılıqlı surətdə öyrənilməsi nəticəsində Azərbaycanın ellinizm dövründə digər ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələri mövzusunun tədqiq etmək mümkündür.

Atropatenada olduğu kimi, Albaniyada da ellinizm dövründə şəhər mədəniyyəti, sinfi cəmiyyət inkişaf edirdi, yerli əhalinin qədim Şərqi ölkələri, antik dünya ilə siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələri genişləndirdi. Makedoniyalı İsgəndərin Yaxın və Orta Şərqi ölkələrinə yürüşlərindən sonra yerli və yunan mədəniyyətlərinin sintezi baş verdi və ellin mədəniyyəti adlanan bir mədəniyyət formalaşdı.

Azərbaycan çox qədim tarixə, zəngin maddi və mənəvi irsə malik ölkələrdən biridir. Xalqların tarixi, onların yaratdığı mədəniyyət təcrid olunmuş halda, mədəni dünyadan ayrılıqda deyil, onunla sıx əlaqədə yaranır, formalaşır və inkişaf edir. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə edilən maddi mədəniyyət nümunələri və numizmatik dəlillər sübut etmişlər ki, cətin keçilən dağlar, susuz səhrələr, narahat dənizlər heç bir zaman dünya xalqları və ölkələrinin qarşılıqlı əlaqələrinə mane ola bilməmişdi.

Ellinizm dövrü qədim tarixin ən maraqlı dövrlərindən biridir. Alimlər daima ellinizm mədəniyyətinin məğzini açmağa və onun hər hansı bir ölkənin mədəniyyətinin inkişafında böyük əhəmiyyətini üzə çıxarmağa çalışmışdır. Azərbaycan tarixçiləri özlərinin tədqiqatları nəticəsində bu dövrdə Azərbaycanın qonşu ölkələrlə siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrini müəyyənləşdirməyə nail olmuşlar. Ümumiyyətlə, bu qarşılıqlı əlaqələrin və münasibətlərin tarixi dəfələrlə tədqiqat obyektinə olmuşdur. Lakin, müəyyən arxeoloji, numizmatik və digər materialların toplanması və Cənubi Qafqazda yaşayış yerlərinin qazılması nəticəsində məsələnin öyrənilməsində müəyyən nailiyyətlər qazanılmasına baxmayaraq, hələ də Azərbaycanın ellin dünya sivilizasiyası ilə qarşılıqlı münasibətləri problemini tam həll olunmuş hesab etmək olmaz. Buna görə də Azərbaycanın ellin dövlətlərlə çoxsahəli qarşılıqlı əlaqələrinin xüsusi tədqiqata ehtiyacı var.

Dünyanın bir çox ölkələrini əhatə edən ellin mədəniyyəti uzun müddət hakim mövqə tutmaqda davam edirdi. Məhz bu dövrdə ölkələr və xalqlar arasında sıx qarşılıqlı əlaqələr, xüsusən ticarət əlaqələri inkişaf etməyə başlayır. Yunan – roma dövrünün nailiyyətləri bir çox xalqlara o dövrdə görünməmiş miqyas alan ticarət və mədəni əlaqələr sayəsində məlum oldu.

Bu dövrün tədqiqi üçün əsas mənbə qədim yunan və roma müəlliflərinin əsərləri və arxeoloji tədqiqatların materiallarıdır. Antik müəlliflərin və arxeoloji materialların müqayisəli öyrənilməsinin vacibliyi ilə yanaşı özünəməxsus çətinlikləri də mövcuddur.

Ellinizm – yalnız mədəniyyət sahəsində dəyişikliklər deyil, əhalinin həyatında ictimai, siyasi, iqtisadi, təsərrüfat və digər sahələrdə yerli elementlər ilə ellin ünsürlərinin qarşılıqlı təsiri və uyğulaşmasıdır. Ellinizm onun təsiri altına düşən ölkələrin mədəni, siyasi həyatına, məişətinə dərinlən nüfuz etmişdir. Cənubda Atropatena, şimalda isə Albaniya belə ölkələrdən olmuşur. Albaniya e.ə. III – I əsrlər ərzində ellin dünyasının iqtisadi, siyasi və mədəni həyatı dairəsinə cəlb olunmuşdu.

Ellinizm dövrü dedikdə, Makedoniyalı İsgəndərin yürüşlərindən sonra Yunanıstan, Makedoniya, Şərqi Aralıq dənizi ölkələri, İran, Orta Asiya və onlara yaxın ərazilərin təxminən üç yüz illik tarixi başa düşülür. Bu dövr ellinist dövlətlərin qərbdə Roma, şərqdə isə Parfiya tərəfindən işğal ilə başa çatır. E.ə. 30- cu il ellinizm dövrünün bitməsinin ənənəvi tarixi hesab olunur. Bu zaman sonuncu ellinist dövləti hesab olunan Ptolemey Misir dövləti Roma tərəfindən işğal olunur.

Bir sistem çərçivəsində qədim yunan və qədim şərq dünyalarının birləşməsi nəticəsində ayrı-ayrı götürdükdə məhz yunan və şərq mədəniyyətlərindən və ictimai quruluşundan fərqlənən özünəməxsus cəmiyyət və mədəniyyət formalaşmış meydana çıxmışdır. Bu cəmiyyət qədim yunan və qədim şərq sivilizasiyası elementlərinin sintezini və bir-birinə əriyərək qarışmasını özündə əks etdirirdi. Ellinizm bütün sahələrdə irəliyə doğru addım ataraq Yunanıstan və qədim Şərq xalqlarının tarixi inkişafında yeni və daha yüksək bir mərhələ olmuşdur.

Ellinist dövlətləri bir sıra yeni dövlətlərin yaranması və inkişafında böyük rol oynadılar. Azərbaycan da ellinist dövlətlərin təsir dairəsində idi. Atropatenanın müstəqil dövlət kimi inkişafı bilavasitə İsgəndərin Əhəməni İmperiyasının işğalı və Atropatın Kiçik Midiyada canişin seçilməsi ilə əlaqədardır. Buna görə də bu dövrdə Azərbaycan ərazisində dövlətlərin meydana gəlməsi və onların inkişafı həmişə Azərbaycan tarixçilərinin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Albaniyanın ilk dəfə geniş təsviri Strabonun (e.ə.65-e.21-ci illəri) “Coğrafiya”sında verilib. Strabon Şərqi yaxşı tanıyan bir neçə antik müəlliflərdən biri idi. O, Amaseyya (indiki Amasya) şəhərində tanınmış ailədə doğulmuşdur və mükəmməl fəlsəfi təhsil almışdır (1, s.386).

Antik müəlliflərin məlumatına görə, ilk dəfə atropaten və albanlar tarixi səhnədə e.ə. IV əsrdə peyda olurlar. Daha dəqiq desək, bu haqda eramızın II əsrinin tarixçisi Arrian özünün “Anabazis, yaxud İsgəndərin yürüşü haqqında” adlı əsərində danışır. Arrian məlumat verir ki, Qavqamela yaxınlığındakı döyüşdə III Dara tərəfindən İsgəndərə qarşı midiyalılarla yanaşı, parfiyalılar, hirkanlar, albanlar və sakasenlər də döyüşmüşlər (2, s.77-78).

Ellin mədəniyyəti Albaniya ərazisində də yayılmışdı. Bunu Bərdə və Qəbələdə aşkar edilmiş pul dəfinələri, müxtəlif bəzək əşyaları, bullalar və s. sübut edir. Ellin dünyası ilə Albaniyanın əlaqələri haqqında Mingəçevir, Şamaxıdan arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış möhürlər də xəbər verir. Albaniya ərazisindən tapılmış Suriya mənşəli şüşə muncuqlar isə Albaniyanın Yaxın Şərq ilə münasibətləri haqqında məlumat verir. Hələ Mingəçevirdə aparılan qazıntılar zamanı torpaq qəbirlərdən boz və qara rəngli gil qab-qacaq əldə edilmişdi. Vazaların forması, dar dibli küplər və digər qablar bu ərazidə yerli mədəniyyətlə ellin mədəniyyəti arasında əlaqə olduğunu güman etməyə imkan verir. Albaniyanın beynəlxalq ticarət əlaqələrində rolunu öyrənərkən bir sıra çətinliklər ortaya çıxır. Bu çətinliklər ilk öncə import mənşəli əşyaların

qaynaqlandığı sənətkar istehsalat mərkəzlərinin təyini məsələsinə aiddir. Məsələ burasındadır ki, antik mərkəzlərdən gətirilmiş məmulatların əksər hissəsi öz forma, məzmun və texniki xüsusiyyətlərinə görə eyni cürdürlər və bir sıra antik dünya emalatxanaları üçün xarakterikdirlər. Bu, şüşə, muncuq və s. məmulatlardan hazırlanmış əşyalara daha çox aiddir. Bir çox iri, tanınmış emalatxanaların məmulatlarına tələbatın artması ilə əlaqədar əyalətdə yaşayan ustalar çox zaman həmin məmulatların təkrarını hazırlayırdılar, yaxud daha dəqiq desək, təqlid edirdilər, surətini düzəldirdilər.

Bir çox hallarda yazılı mənbələr belə çətinliklərdən çıxış yolu tapmağa yardım edir. Ona görə də bir sıra məsələlərin həlli yazılı mənbələri öyrənmədən mümkün deyil.

Elmi ədəbiyyatda hələ kifayət qədər işıqlandırılmayan problemlər içərisində Albaniyanın antik dünya ilə qarşılıqlı əlaqələrinin ilkin dövrləri və inkişafı məsələsini qeyd etmək lazımdır. Albaniyanın ellin-roma dünyası ilə iqtisadi və mədəni əlaqələri bir sıra vacib sayılan məsələlərlə yanaşı öyrənilməlidir.

Romalıların işğalları ellinizm dövrünün son mərhələsinə təsadüf edir. E.ə.II əsrin əvvəlindən Roma Şərq hadisələrində fəal iştirak etməyə başladı. Midiya parfların itaəti altında idi. Strabonun məlumatından bilinir ki, parflar da Atropatena torpaqlarına göz dikibmişlər. Atropatena iqtisadi, mədəni və coğrafi cəhətdən Midiyadan fərqlənirdi. Lakin burada Parfiya sülaləsinə mənsub şəxslər hökmranlıq edirdilər.

Plutarxın məlumatına görə, Qafqaz xalqları içərisində albanlar və iberlər ən cəsur idilər. Pompey Ermənistandan alban və iberlərin sayca çoxluq təşkil etdiyi torpaqlara üz tutdu. Roma sərkərdəsi Ermənistandan şimaldakı və şimal-şərqdəki ölkələri Artaksatani birləşdirən və Sevan gölünün yanından ötüb Dilican dərəsindən keçərək Qazax və Aqstafa yanında Kür çayına qədər uzanan yeganə rahat ticarət yolu ilə hərəkət edirdi. İlahə Anahitin məbədi vilayəti Qazax və Aqstafa rayonunda idi (3, s.25). Pompey məhz burada dayandı. Məbədin yaxınlığı bir çox cəhətdən romalıların sərfəli idi. Qismən ona görə ki, müxtəlif əyləncələrlə müşayiət edilən bayram yaxınlaşırdı. Albanlar əvvəlcə Roma sərkərdəsinə yol verməyə razı oldular, lakin Pompeyin qoşunu onların ölkəsinə qədəm basdıqda və romalıların hər il dekabr ayında qeyd etdikləri Kron (Saturn) bayramı başlandıqda təxminən 40 min alban çağırılmamış qonaqlara hücum etdi. Daha sonra Pompey albanlarla barışıq sazişi bağlamağa məcbur oldu. Dion Kassinin yazdığına görə, "Pompey albanlar ilə sülh sazişi, sonra isə elçilər vasitəsilə Kasp dənizinə qədər Qafqazın bəzi başqa sakinləri ilə müqavilələr bağladı" (2, s.94).

Sonrakı hadisələr göstərir ki, romalıların yalnız Kiçik Asiyada deyil, Qafqazda da öz mövqelərini bərpa etməyə yenidən cəhd göstərirdilər.

Antik müəlliflərin məlumatlarına görə, Albaniyanın bu dövrdə sıx məskunlaşmış və geniş ərazisi var idi. Qədim yazılı mənbələrdə adları çəkilən Albaniyanın şəhərlərindən mütəxəssislər Qəbələ şəhərinə xüsusi diqqət ayırmışlar. Bu diqqətin əsas səbəbi e.I əsrində Qəbələnin Böyük Plini tərəfindən Albaniyanın əsas şəhəri kimi xatırlanmasıdır (4, IV, 26, 29).

Ptolemeyə görə, Albaniyada 29 şəhər və kənd məlumdur. Onlardan Albana, Niqa, İuna, Xabala və başqalarını göstərmək olar. Müxtəlif müəlliflər çox hallarda müxtəlif şəhər adları çəkirlər. Lakin Midiyanın paytaxtı Ekbatan şəhərinin adı məsələsində antik müəlliflər əsasən yekdil çıxış etmişlər. Arxeoloji qazıntılar da antik Azərbaycan ərazisində çox sayda şəhərlər üzə çıxarmışlar.

Məlumdur ki, İsgəndərin şərq yürüşləri ilə şəhərsalma işləri də geniş vüsət alır. Plutarxın məlumatına görə, İsgəndər 70 şəhərin əsasını qoymuşdu.

Bir sıra dövlətlərin Makedoniyalı İsgəndərin imperiyası çərçivəsində birləşməsi əmtəə mübadiləsi üçün əlverişli şərait yaratmışdı. Antik dünyanın müxtəlif ölkələri arasında ticarət

və mədəni mübadilənin güclənməsi üçün böyük imkanlar açılmışdı. Bu dövrdə ticarət beynəlxalq xüsusiyyət kəsb etməyə başlayır.

Qədim Albaniya əhalisinin ellin dünyası ilə mütəmadi əlaqələri yaranır (5,s.9). Bu dövrdə müxtəlif növ beynəlxalq əlaqələr xalqların həyatının bütün sahələrini qarşılıqlı surətdə nailiyyətlərlə zənginləşdirmişdi. Bu əlaqələr xalqların iqtisadi, sosial, mədəni, hətta siyasi həyatına da təsir göstərmişdi.

Albaniya və Atropatənada sinfi cəmiyyət və şəhərlərin yaranması ilə onların beynəlxalq əlaqələri də genişlənməmişdi. Məlumdur ki, şəhərlərin iqtisadi həyatında ticarət mühüm rol oynayırdı. Əmtəə istehsalı ilə əlaqədar olan sənətlərin və əkinçiliyin inkişafı ticarətin irəliləyişinə kömək göstərirdi. Ticarətin canlanması Ekbatanadan başlanan Qazakadan keçərək Artaksataya, oradan da şimala doğru uzanan ticarət yollarının daha da inkişaf etməsinə səbəb olurdu. Cənubda qədim quru ticarət yolları geniş Parfiya çarlığının ərazisi ilə qərbdən şərqə Dəclə çayının sahilindəki Antioxiyadan və Selevkiyadan Margianaya qədər uzanan böyük qədim şərq magistral yollarına çıxırdı. Bu magistrallar qərbə, Romanın tabeliyində olan ölkələrə və şərqə, Hindistan və Çinə aparır, başlıca olaraq Ekbatana yaxınlığında qovuşurdu.

Beləliklə, Azərbaycanın ellin dövlətlərlə ticarət əlaqələrinin inkişafında ölkələrin əlverişli coğrafi mövqeyi, bu dövrdə onların iqtisadi inkişafı, zəngin təbii şəraiti, bu regionların qədim şərq mədəniyyət mərkəzlərinə yaxınlığı və s. mühüm rol oynayırdı. Deməli, buna həm də Atropatena və Albaniya ərazilərindən keçən və bu iki ölkəni ellin dövlətlərlə birləşdirən tranzit ticarət yolları da təkan verirdi. Bu barədə həm antik müəlliflərin yazılı məlumatları, həm də arxeoloji və numizmatik materiallar məlumat verir. Ə.Rəcəbli özünün "Azərbaycanın numizmatikası" adlı kitabında yazır: "Albaniyanın mühüm xarici əlaqələri cənub istiqamətində - Atropatena vasitəsilə, oradan isə nəhəng ellin dünyası ilə mövcud olmuş və inkişaf etmişdir"(6, s.12).

İ.Babayevin fikrinə görə, Albaniyada Makedoniyalı İsgəndərin draxma və tetradraxmalarına oxşar pulların zərbinə e.ə. III əsrin birinci yarısında, hətta ola bilər ki, e.ə. IV əsrin sonu-III əsrin əvvəllərində başlamışlar. Albaniya Makedoniyalı İsgəndərin Şərq yürüşü sayəsində əhəmənilərin zülmündən azad olub müstəqil dövlət olmuşdur. İlkin olaraq Albaniyaya çox sayda İsgəndərin pulları daxil olmuşdur və bununla da Albaniya ellinist dünyası ilə ticarətə cəlb olunmuşdur. Əhalinin artan tələbatını təkcə gətirilmə pullar ödəmədiyi üçün ölkədaxili ticarət də yüksək səviyyəyə çatmışdı. Buna görə də Albaniya hökmdarları özləri pul zərb etməyə məcbur oldular. Əvvəlcə bu pullar orijinala daha yaxın idi, lakin vaxt keçdikcə öz görünüşlərini dəyişirlər (7, s.49).

Güman etmək olar ki, Makedoniyalı İsgəndər və selevkilərin pullarının bir hissəsi Albaniyaya e.ə. IV əsrin sonlarında daxil olmuş və e.ə. III-II əsrlərdə burada əsas ödəmə vahidi rolunu oynamaqda davam etdirmiş. Bunu, bir tərəfdən, məlum bir fakt sübut edir ki, ölümündən sonra Makedoniyalı İsgəndərin pulları Şərqdə olduğu kimi, Yunanıstanda da uzun müddət zərb olunurdu. Onlar əvvəlki kimi beynəlxalq valyuta vəzifəsini yerinə yetirirdilər. Digər tərəfdən, bu, sözü gedən pulların selevki, Roma və Parfiya pulları ilə birgə dəfinələrdə üzə çıxarılmasını təsdiqləyir (8, s.93,94).

Beləliklə, bu dövrün tədqiqi üçün əsas mənbə sayılan qədim yunan və roma müəlliflərinin əsərləri və arxeoloji tədqiqatların materiallarının öyrənilməsi Albaniyanın ellin dünya ilə siyasi qarşılıqlı əlaqələrindən danışmağa imkan vermişdir. Bu qarşılıqlı əlaqələrin öyrənilməsi hətta bir sıra müasir problemlərin həllində, cəmiyyətin tarixi inkişafının obyektiv qanunlarının düzgün dərk edilməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Наджафова И. Strabon Atropatena haqqında: mənbə, tərcümə və şərhlər. Tarix və onun problemləri, 2008, 1-2.
2. Алиев К. Писатели античности об Азербайджане. Санкт-Петербург-Баку, 2001.
3. Алиев К., Алиева Ф. Азербайджан в античную эпоху. Баку, 1997.
4. Плиний Старший. Естественная история. Пер. В.В. Латышева. ВДИ, 1949, №2
5. Расулова М. Связи Кавказской Албании с античным миром в IV в. до н. э – III в.н.э. Автореф. канд.ист.наук Баку, 1969.
6. Левиатов В. Азербайджан с V века до н.э. по III в.н.э. Известия АН Азерб.ССР, 1950, №1.
7. Бабаев И. Города Кавказской Албании. Баку, 1990.
8. Расулова М. Торгово-экономические и культурные связи Кавказской Албании с античным и эллинистическим миром: IV век до н.э.- III в.н.э. Баку, 2008.
- 9.

Ф. АЛИЕВА

e-mail: aliyevalfa@gmail.com

ПОЛИТИЧЕСКИЕ СВЯЗИ АЛБАНИИ С ЭЛЛИНИСТИЧЕСКИМ МИРОМ

Политические, культурно-экономические связи играли важную роль во взаимообогащении народов достижениями во всех областях жизни. Эти связи, выраженные главным образом обменом и торговлей, оказывали существенное воздействие на экономическую, социальную, культурную и даже политическую жизнь народов.

Эллинизм – это эпоха наивысшего развития торговли, экономики, а для Азербайджана – время, когда устанавливаются регулярные связи с окружающим миром.

Страна находилась на перекрёстке мировых транзитно-торговых магистралей. По этим маршрутам шли не только товары, но и распространялись идеи, религии, культура.

В это время товарно-денежное обращение уже достигло большого развития. Товарно-денежное обращение предполагает, в свою очередь, дальнейший рост и расцвет городов, сельского хозяйства, ремесла. В результате длительных взаимоотношений с эллинистическим миром население Азербайджана знакомилось с основными достижениями античной культуры, науки, техники.

F. ALIYEVA

e-mail: aliyevalfa@gmail.com

THE POLITICAL RELATIONS OF ALBANIA IN HELLENISM PERIOD

The political, cultural-economical relations played a significant role in mutual enrichment of nations by the achievement in all fields of life. These relations are expressed mainly by exchange and trade made essential influence to economic, social, cultural and even to the political life of peoples.

Hellenism is the phase of the highest development of trade, economy, but for Azerbaijan it is the time when regular relations with surrounding world are established.

The country was in intersection of world transit –trade highway. Not only goods were carried by this rout, but also the ideas, religion and culture were extended.

Simultaneously, the commodity –money circulation has been already increased at that time. And this circulation in its turn made a chance to the development and prosperity of cities, agriculture and handcraft as well.

In consequence, the prolonged interrelations with the population of Azerbaijan of Hellenistic world were introduced by main achievements of ancient culture, science and technique.

Rəyçilər: t.e.d. Ə. Dadaşov, t.e.d. Q.S. İsmayılov

Bakı Dövlət Universiteti Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasının 22 may 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür. (protokol № 8)